

ВАРІАНТНІСТЬ ФІЗИЧНИХ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ

© Микульчик Р. Б., 2014

Стаття продовжує низку публікацій автора, присвячених вивченню прізвищевих та відпрізвищевих термінів української фізичної термінології. У ній розглянуто питання варіантності фізичних термінів-антронімів

Ключові слова: українська мова, семантика, варіантність, варіант, антропонім, фізична термінологія.

The article continues the series of author's publications devoted to the study of antroponyms in the Ukrainian physics terminology. It deals with the problem of variance of antroponymic physical terms.

Keywords: Ukrainian language, semantics, variance, variant, antroponym, physical terminology.

Традиційно термінологи трактують варіантність у термінології як явище надлишкове, але вони також визнають наявність варіантних термінів на різних етапах формування термінної лексики тієї чи іншої галузі, особливо в епоху становлення національної термінології, а також у період виникнення нових напрямів у науці. Поява варіантних термінів, конкуренція між ними за місце в науковій термінології – це показник постійного розвитку мови і її тяжіння до досконалості. У науковій літературі до цього часу залишається дискусійним питання про співвідношення синонімії та варіантності як у літературній мові, так і в термінології. У термінологічних працях можна виділити три основні погляди на цю проблему:

1. Варіантність є виявом синонімії (С. Булик-Верхола, І. Кочан, Н. Місник, Н. Яценко). І. Кочан визначає, що «синонімами можуть бути термінологічні одиниці різних структурних рівнів та нерідко різних знакових виражень» [3, с. 32].

2. Синонімія є виявом варіантності, тому синонімами називають лексичні варіанти поряд із фонетичними, словотвірними та іншими варіантами [4, с. 66].

3. Варіантність та синонімію розглядають як окремі явища Л. Боярова, С. Дорошенко, Л. Козак, О. Литвин, Г. Мацюк, С. Овсейчик, Т. Панько, О. Радченко, В. Чумак. У цій статті будемо дотримуватися такого погляду й розрізнятимемо синонімію й варіантність.

Метою цієї статті є проаналізувати явище варіантності серед термінів-епонімів української фізичної термінології, з'ясувати причини появи паралельних назв і охарактеризувати типи варіантних форм фізичних термінів-епонімів.

Намагаючись розмежувати варіанти й синоніми, деякі дослідники починають відносити до варіантів лише однокореневі утворення, семантична близькість яких ґрунтується на тотожності граматичної функції. Виділяючи словотвірні чи морфологічні варіанти як явища, пов'язані з тотожністю одиниці, не враховують структуру цих одиниць, а саме те, що однокореневі одиниці, навіть ідентичні за своїм значенням, не можуть бути варіантами того самого слова вже тому, що вони утворені за допомогою словотворення, тобто основного способу творення слів у мові [2, с. 14].

Під варіантністю в мовознавстві розуміють асиметричність знака і значення. Довільний зв'язок між планом вираження і планом змісту мовної одиниці є основою для варіювання одного з них за умови сталості другого. Терміни-варіанти розуміємо як спільнокореневі мовні одиниці з однаковим планом змісту, що мають певні відмінності в плані вираження. Тобто варіювання терміна розглядатимемо як модифікацію його знакової форми в межах одного номінанта.

Л. Боярова виділяє 5 різновидів варіантних форм науково-технічних термінів: 1) акцентні варіанти; 2) фонематичні варіанти; 3) морфологічні (родові) варіанти; 4) словотворчі варіанти; 5) комбіновані варіанти [1, с. 22].

Проаналізуємо нашу вибірку щодо існування серед фізичних (від)прізвищевих термінів варіантності цих п'яти різновидів.

1) Акцентні варіанти виникають у випадку, коли наголос втрачає свою властивість розрізняти значення слів. Переважно це терміни, пов'язані з прізвищем індійського вченого Шат'єндраната Б'озе, яке часто акцентують як Бозе́. Таких акцентних варіантів у нашій вибірці бачимо 7: *б'озе-газ – бозе́-газ; б'озе-конденсат – бозе́-конденсат; б'озе-оператор – бозе́-оператор; б'озе-рідина – бозе́-рідина; б'озе-частинка – бозе́-частинка; газ Б'озе – газ Бозе́; частинка Б'озе – частинка Бозе́*. Також подібні випадки спостерігаємо з іншими термінами, що містять терміноелемент бозе. Ці терміни розглянемо як комбіновані варіанти.

2) Фонематичні варіанти Як стверджує Л. Боярова, цей різновид варіації полягає у тому, що фонема втрачає фонологічне протиставлення, зберігаючи свої фізіолого-акустичні ознаки й маючи дистинктивне значення, а отже, не виконує смислорозрізнявальної функції [1, с. 23]. Аналізуючи досліджувану вибірку, зустрічаємо 50 прикладів цього різновиду варіантності. Зазначмо такі моменти, характерні для цього різновиду варіантності:

- до цього різновиду варіантів відносять терміни, що різняться кількістю фонем (*лорентц-інваріантність, лоренц-інваріантність; перетворення Лорентца, перетворення Лоренца* тощо);
- фонематичні варіанти виникають переважно в чужомовних термінах;
- фонематичні варіанти виникають переважно в прізвищевих компонентах епонімних термінів.

3) Морфологічні (родові) варіанти торкаються модифікації плану вираження того компонента терміна, який має граматичне значення. В аналізованих мовних одиницях це закінчення. Варіювання закінчення зумовлює змінення форми роду терміна, що, у свою чергу, змінює тип відміни й характер узгодження з цим словом. У нашій вибірці зафіксовано лише один такий варіант: *фарад – фарада*. Хоча це не зафіксовано в джерелах нашого дослідження, але ми можемо зробити припущення, що цей різновид варіантності також поширюється на частинні одиниці електричної ємності: *нікофарад – нікофарада, нанофарад – нанофарада* тощо. Усі виявлені приклади – однокореневі терміни, що походять від одного епоніма.

4) Словотворчі варіанти. Ці форми одного терміна різняться морфемною структурою за умови спільності кореня, лексичного та граматичного значень.

Тут бачимо варіантні ряди із двох чи трьох термінів, наприклад

*статистика Бозе-Айнштайна, бозе-айнштайнівська статистика;
закони Ньютона, ньютонівські закони, ньютонівські закони;
представлення Гайзенберга, гайзенбергівське представлення;
кіт Шредингера, шредингерів кіт, шредингерівський кіт;
рівняння Лагранжа, Лагранжеве рівняння;
сила Кулона, кулонова сила, кулонівська сила;
сили Ван-дер-Ваальса, ван-дер-ваальсові сили, ван-дер-ваальсівські сили* тощо.

Таких варіантних груп є надзвичайно багато. Майже від кожного прізвища науковця можна утворити відносний і присвійний прикметники, наприклад: *Кулон, кулонівський, кулонів, Лаплас, лапласівський, лапласів* тощо.

Найпродуктивнішим є суфіксальний спосіб утворення словотворчих варіантів. Найбільш уживаними при цьому є словотворчі суфікси *-ів-, -івськ-* та їх аломорфи. Необхідно ще раз зазначити, що довільне вживання таких варіантів термінів, є, на нашу думку, недопустимим. Адже в інших царинах ми чітко розрізняємо вирази, наприклад, *Шевченкова поезія* і *шевченківське свято*. Тому і в фізичній термінології потрібно запровадити критерії розмежування для вживання присвійних і відносних прикметників.

Другим способом утворення варіантності є словоскладання, наприклад: *ефект Комптона, комптон-ефект; частинка Фермі, фермі-частинка; частинка Бозе, бозе-частинка; рекомбінація Оже, оже-рекомбінація* тощо. Цей спосіб менш продуктивний, ніж утворення прикметників.

Комбінована варіантність полягає в поєднанні в термінах, описаних вище різновидів варіантності. Найхарактернішим є поєднання: акцентного й фонематичного різновидів варіантності, наприклад: *статистика Бóзе-Ейнштейна, статистика Бозé-Ейнштейна, статистика Бóзе-Айнштайна, статистика Бозé-Айнштайна* тощо. Поєднання акцентного й словотворчого різновидів варіантності утворює, наприклад, такі пари: *частинки Бóзе, частинки Бозé, бóзе-частинки, бозé-частинки* тощо.

Поєднання фонематичного й словотворчого та фонематичного і морфологічного різновидів варіантності в досліджуваній вибірці не виявлено. На підставі непоширеності морфологічного різновиду варіантності серед фізичних відпрізвищевих термінів можемо припустити що поєднання таких різновидів є нехарактерним для епонімних термінів.

Аналіз варіантних форм фізичних термінів-епонімів з досліджуваної вибірки дає змогу констатувати, що значна їх частина виникла через різні модифікації прізвищ іноземних науковців. Велику кількість варіантів чужомовних прізвищ можна пояснити такими причинами: 1) засвоєнням прізвищевого компонента з кількох мов-продуцентів; 2) впливом мови-посередника; 3) виявом тенденції до полегшення артикуляції та милозвучності; 4) непослідовністю в передаванні звуків, не властивих українській мові. Л. Боярова зазначає такі причини, які зумовлюють виникнення варіантних форм українських термінів: 1) умови білінгвізму; 2) пошуки форм термінів, ідентичних системі української мови; 3) змінення продуктивності словотворчих моделей; 4) вияв тенденції до милозвучності терміна; 5) вплив територіальних діалектів [1, с. 23].

Як видно з попереднього аналізу, серед фізичних термінів-епонімів провідну роль відіграють фонематичні варіанти іноземних прізвищ (прізвищевих компонентів). Збільшення кількості таких варіантів можна пояснити насамперед переосмисленням засобів і шляхів фонетичної адаптації іноземних прізвищ.

Назагал варіантність у термінології є небажаним явищем, але ліквідувати її неможливо. Її можна лише частково усунути під час лінгвістичної уніфікації термінології.

1. Боярова Л. Варіантні одиниці в українській науково-технічній термінології / Людмила Боярова // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2006. – № 559. – С. 22–25. 2. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами в сучасній українській мові: монографія / І. М. Кочан – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – 519 с. 3. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 32–34. 4. Мартиняк О. Явище синонімії у термінологічній лексиці / Оксана Мартиняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 100–103.